

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ БОРІТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Сутність людини, за К. Марксом, являє собою сукупність всіх суспільних відносин. Отже людина може реалізувати свою сутність тільки в суспільстві, через певну систему зв'язків і відносин і, перш за все, через колективну працю. Звідси вчення К. Маркса про відчуження треба розуміти як вчення про втрату людиною своєї сутності: коли суспільство по відношенню до людини виступає як середовище, яке не надає людині можливості для реалізації її сутності, виникає відношення до цього суспільства як до чужого, ворожого, з яким доводиться боротися.

Оскільки праця людини розвивається у напрямку формування з неї вільної творчості, сутність людини — це не просто абстрактна праця, а вільна творчість. Так, системними складовими сутності людини є «створення знарядь праці та самого процесу продуктивної праці, формування суспільних відносин, розвиток мислення та засобів комунікацій, розвиток уміння ставити та реалізовувати цілі та, нарешті — досягнення свободи за допомогою розвинутої, творчої праці. Так само, як неможливо говорити про сенс та напрям історії, розриваючи на частини системне ціле «людина – суспільство», так само не можна вирвати із системного складу людської сутності який-небудь один, нехай навіть дуже важливий, компонент» [1, 253–254]. Із цього випливає, що головним моментом природного права є право людини на свободу і творчість. Але реалізація вільної творчості — це ідеал, точка зору «належного», а фактично у сфері «сущого» людина часто опиняється зовсім чи майже зовсім позбавленою цього права.

Правом та одночасно обов'язком кожної людини є розвиток її мислення, свободи і творчості. Якщо хтось чи щось робить замах на ці цінності, людина або деградує, або протестує і бореться, бо це є замахом на її спосіб існування, тобто сутність.

Таким чином, природні права людини виглядають абстрактно, коли їх просто перелічують: право на життя, право на свободу, право на власність тощо. Конкретно ж ці права повинні виглядати як право на блага, щасливе життя, як право на свободу від усіх форм відчуження та свободу для творчого, вільного розвитку, як право на духовну, інтелектуальну власність, а також і на матеріальну власність як умову здійснення духовної власності, тобто внутрішнього світу людини. «Отже, сутність, спосіб формування людини — це її вихід, який нескінченно розширюється за свої власні наявні межі. Коли не відбувається такого залучення до безмежного, людина відчужується від своєї сутності. Безліч форм відчуження викликана до життя соціальними причинами. Проте цілком ясно, що весь обсяг існуючого у світі відчуження сучасної людини аж ніяк не може бути ліквідований однією лише соціальною перебудовою, якою-небудь соціальною революцією» [1, 314–316].

Сказане, звичайно, не є запереченням значущості соціальних змін, бо конкретизація прав людини значною мірою залежить від наявності системи сприятливих соціальних умов, таких як, наприклад, мирне життя, демократичний устрій, оскільки вони у результаті дають можливість реалізувати людині внутрішню потребу до особистого щастя в широкому його розумінні. Але можливість ще не є дійсність. Сприятливі зовнішні фактори надають людині ту форму свободи, що умовно можна назвати як свободу «від», але ще не дає автоматично свободу «для». Іншими словами, неможливо відривати внутрішній світ людини від зовнішніх умов його буття. Людина і суспільство — це діалектична суперечність. Суспільство надає можливість людині реалізувати свій творчий потенціал, право на свободу «для», але це відбувається тільки у тому разі, якщо суспільство ставиться до окремої особистості не вороже і не байдуже. І нарешті, в реалізації прав людини багато чого залежить від самої людини.

Сучасна глобалізація викликана необхідністю об'єднання людства перед лицем загрози, що породжують сучасні глобальні проблеми, однією з яких є тероризм. Без вирішення цих проблем під серйозним питанням залишається не тільки здійснення природних прав людини, досягнення нею щастя, але й навіть подальше існування життя на Землі взагалі.

Вище було названо декілька глибинних суперечностей, які породжують суперечність між природним та позитивним правом. Це — суперечність між суцільним та належним, між свободою та відчуженою необхідністю тощо.

Найважливішою з них є суперечність між індивідом та суспільством. Принаймні І. О. Ільїн вважав її головною суперечністю людського життя. Так, наприклад, І. І. Євлампієв зазначив: «...Найважливішим принципом, на якому Ільїн будує свою концепцію людини, — це переконання у глибокій і нерозв'язній суперечності людського буття. З одного боку, фундаментальною характеристикою кожної людини є її абсолютна індивідуальність, яка обумовлює її відокремленість від інших людей, її «самітність». Але, з іншого боку, всі люди єдині в якійсь надчуттєвій духовній цілісності, у своїй вищій духовній суті. Всі найважливіші явища індивідуального і суспільного життя Ільїн зводить до зазначеної суперечності. Перш за все це стосується феномена права» [2, 8].

Усі форми об'єднання людей пов'язані з прагненням до вирішення цієї суперечності. Так, наприклад, об'єднання за етнічним чи за конфесійним чинником на певний час суто просторово поділяє людей на «близьких» та «далеких», «своїх» та «чужих». Проте історичний процес об'єднання людей, створення все більш і більш великих спільнот, колективів приводить до того, що ці, немов би абсолютно зрозумілі, поняття парадоксальним чином зіткаються. Людині стає важко зрозуміти, хто для неї є «близьким». У зв'язку з цим постійно виникає питання про справедливість.

Уявляється, що саме суперечність між індивідом та суспільством (одиничним та загальним) проявляється у формі суперечності між справедливістю та несправедливістю. У зв'язку з цим виникає запитання, як вирішити ці проблеми?

Саме на вирішення суперечності між справедливістю та несправедливістю націлена, у кінцевому підсумку, філософія права (а отже, філософсько-право-

вий аналіз будь-якої соціальної проблеми). Так, С. Л. Франк вважав, що «філософія права — за основним традиційно типовим її змістом є пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, яким повинен бути благий, розумний, справедливий, «нормальний» устрій суспільства» [3, 135].

Будь-яка філософсько-правова ідея як шлях вирішення цієї проблеми обов'язково повинна формулювати якийсь ідеал. Такий ідеал, наприклад, пропонується в Євангелії у вигляді найпринциповішого та незаперечного, але дуже важкого для людини, рішення: чужих, ворогів у неї бути взагалі не повинно. Спасіння людини — в любові та прощенні. «Вихідний сенс, що був заданий на ранніх етапах історії релігійно-моральним сприйняттям соціального життя, зберігається в ідеї справедливості і до сих пір» [4, 205].

Окрім «не вчинення опору злу насильством», є інша спроба тлумачення релігійних учень — це вчення про насильство (добро повинне бути з кулаками). Існує дійсна суперечність між двома цілковито протилежними шляхами вирішення проблеми, конфлікту. Питання щодо розв'язання цієї суперечності турбувало людину ще з початку її свідомого мислення. Хто має рацію? Сильний. У сильного завжди безсилий винуватий. Відомим є спір Сократа (Платона) з Фразімахом на цю ж тему. Сильний завжди має рацію, стверджував Фразімах. Справедливість — це право сильного. Йї іншої справедливості немає. Саме таке право, освячене відповідною філософією права, породжує в народних масах спочатку тупу покірність, проте пізніше — несподіваний опір, найчастіше — «безглуздий і нещадний»: саме таке визначення російського бунту було надано О. С. Пушкіним.

П. І. Новгородцев, який стояв на позиціях гуманізму, дуже добре бачив згубні наслідки подібної точки зору. Тому він послідовно критикував правову концепцію, яка переважала за його часу, і називав її «філософією легального деспотизму», тому що засадою права вважалася державна влада, яка укріплювалася на праві сили [5, 19].

Тільки після з'ясування усіх цих філософських питань можна говорити про тероризм як одну з форм, один із способів — безсумнівно неадекватного, перекрученого, насильницького — вирішення суперечностей: «індивід — суспільство», «справедливість — несправедливість». «У правовій реальності втілено все розмаїття людських здібностей та можливостей, прагнень та душевних імпульсів. Правова реальність виступає смисловим і діяльним полем, на якому може бути втілене соціально-духовне життя людини у його повноті та цілісності» [4, 275]. «Без справедливості як якості особистості, без відповідних ціннісних орієнтацій не може функціонувати і справедлива правова система» [6, 223].

Таким чином, впливає висновок про те, що феномен тероризму слід віднести до розділу філософії права — онтології права, оскільки його сутність як і «...сутність власне правових явищ розкривається через поняття “справедливість”» [6, 35–36].

«У загальному вигляді тероризм — це використання суб'єктом (організацією або окремими людьми) насильства або загрози його застосування як

способу дії на об'єкт (соціально-політичний інститут, угруповання, державу) для досягнення поставлених перед собою завдань (політичних, соціальних, економічних і т.д.) » [7, 9].

Тероризм — це перетворена, перекручена форма благородного змісту боротьби за справедливість. Так, наприклад, серед терористів, що планомерно полювали за одним із найбільш демократичних російських царів Олександром II, було багато етично благородних людей (О. Желябов, О. Михайлов, Н. Морозов, С. Перовська, В. Фігнер). Чому Кібальчич, який не терпів несправедливості з дитинства, завжди заступався за слабких, мав у своїй родині п'ять поколінь православних священиків, у той же час свідомо присвятив себе виготовленню вибухівки, «пекельних машин», знаючи, що в процесі терористичного акту обов'язково загинуть ні в чому неповинні люди? Так само відбулося і при вибуху в Зимовому палаці, коли царя врятувало спізнення до обіду на дві хвилини, проте було на шматки розірвано декілька десятків охоронців — молодих хлопців з того самого народу, за який боролися народовольці. Кібальчич міг би бути великим вченим (у в'язниці в очікуванні страти він складав проекти повітроплавання на основі реактивних двигунів), якби його «боротьба за справедливість» була наповнена іншою суттю.

Доводиться дійти сумного висновку, що оскільки відчуження перш за все є відчуженням людини від її сутності, то неадекватність реакції на несправедливість і відчуження полягає у тому, що так чи інакше, але у такому разі здійснюється немовби рух людини назад — в біологічну форму буття, де свобода людиною розуміється як нестримане свавілля, помста і жорстокість.

Таким чином, у наявності є суперечність, від вирішення або не вирішення якої (це стосується й інших глобальних проблем) залежить життя та благополуччя всіх людей.

Таким чином, слід підкреслити, що у змістовному, конкретному розумінні філософсько-правовий аналіз означає, що тероризм повинен бути досліджуваним на основі та у постійному контексті філософського розуміння феномена права.

Це передбачає розгляд таких принципових філософських питань, як сутність (природа) людини та природні права людини, які випливають з її природи. Людина може реалізувати свою сутність тільки в суспільстві, через певну систему зв'язків і відносин, що забезпечує ефективність її трудової діяльності. З одного боку, основною характеристикою кожної людини є її абсолютна індивідуальність, яка обумовлює її відокремленість від інших людей, її «самітність» (І. О. Льїн), а з іншого, всі люди входять до єдиної соціальної системи, мають загальнолюдські цінності і тому єдині у своїй матеріальній та духовній цілісності. Тому людина і суспільство — це діалектична суперечність, яка полягає у тотожності їхнього взаємовідштовхування та взаємопритягнення.

З одного боку, тільки суспільство надає можливості людині реалізувати право на вільний розвиток її творчого потенціалу, а з іншого — саме суспільство може гальмувати розвиток особистості, створювати різноманітні форми відчуження людини від її сутності. І ця суперечність з необхідністю має свій прояв

у рівні справедливості, а також і несправедливості життя людини у суспільстві. Саме цей рівень проявляє себе у формі суперечностей між суцим та належним, між свободою та відчуженням і, зрештою, все це виявляється у формі суперечності між природним та позитивним правом, відносинами між індивідом та суспільством.

Саме на шляхи та способи вирішення всіх цих тісно взаємопов'язаних між собою суперечностей і спрямований інтерес філософії права в процесі вирішення нею будь-якого серйозного соціального феномена, у тому числі і феномена тероризму. На наш погляд, саме філософія права здатна вирішити суперечності між справедливістю та несправедливістю, оскільки в основі правових норм, які спрямовані на боротьбу з тероризмом, лежать цінності — «атрибути права» і саме справедливість виступає основою ідеї права, виражає його суть [8, 268].

Але, визначаючи основним завданням права побудову суспільних відносин на засадах справедливості, набуває форми запитання про предмет пізнання в праві: що є право як справедливість? Відповідаючи на нього, ми повинні зробити вибір певної природи права. А чи є гарантії щодо правильності зробленого вибору? Адже нам потрібне не просто право, а саме істинне право, право — як саме справедливість, а не норма, не свобода, не сила, не регулятивність, не воля. Можливо, тільки розв'язання цього питання дозволить вирішити проблему тероризму як реакцію людини на несправедливість, її відчуження від суспільства.

На фоні загострення глобальних проблем особливу увагу громадськості привертає загальносвітовий сплеск терористичної активності. В основі феномена тероризму знаходяться суперечності між індивідом та суспільством, які виявляються і вирішуються у вигляді суперечності між несправедливістю і споконвічним прагненням до справедливості, їх ставлення одне до одного. А це має прояв у формі суперечностей між суцим та належним, між свободою та відчуженням і, зрештою, все це виявляється у формі суперечності між природним та позитивним правом. Саме на шляхи та способи вирішення всіх цих тісно пов'язаних між собою суперечностей і спрямовано інтерес філософії права. А категорія справедливості, яка виступає основою ідеї права, виражає його суть, може бути використана нею як головний ціннісний компонент у процесі вирішення будь-якого серйозного соціального феномена, у тому числі і феномена тероризму.

Література

1. Ивакин А. А. Диалектическая философия: Монография. — О.: Юрид. л-ра, 2003. — 352 с.
2. Ильин И. А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. Т. 2. — С.Пб.: Паука, 1994. — 544 с.
3. Франк С. Л. Духовные основы общества. — М.: Республика, 1990. — 511 с.
4. Малахов В. П. Философия права: Учеб. пособие. — М.: Акад. проект; Екатеринбург, 2002. — 448 с.
5. Повгородцев П. И. Капт и Гегель в их учениях о праве и государстве / Предисл. А. П. Альбов. — С.Пб.: Алетейя, 2000. — 320 с.
6. Філософія права / За заг. ред. О. Г. Данільяна. — К.: Ін Юре, 2002. — 272 с.
7. Ивакин Ю. Наркотики и терроризм: паутипа зла. — М.: Вече, 2005. — 464 с.
8. Максимов С. І. Справедливість як основна правова цінність // Вісник Університету внутрішніх справ. — 2000. — Вип. 12, ч. 1. — С. 268–273.